

NĚKOLIK ÚVAH O ŠKOLNÍ HYGIENĚ NA PŘELOMU 19. A 20. STOLETÍ

František ČAPKA, Jaroslav VACULÍK

Abstrakt: *V posledních desetiletích 19. století se mezi pedagogy i lékaři v českých zemích zvýšil zájem o otázky školní hygieny. Tribunou úvah a zamyšlení tímto směrem se stávaly zejména lékařské a pedagogické časopisy. Z diskuse vyplynul jednoznačný závěr – potřeba vytvoření instituce školních lékařů. V krátkém přehledu je přiblížena situace v jiných zemích, zejména pak v rámci tehdejšího Rakouska-Uherska. České země patřily k těm, které sice potřebnost školních lékařů nijak nezpochybňovaly, avšak jejich zavádění postupovalo dosti pozvolna. Nejdříve se s nimi setkáváme ve větších městských lokalitách (zejména v Praze, Brně, Karlových Varech, Opavě atd.), a to ještě zlomkovitě. V příspěvku je pozornost věnována situaci v Praze, která je přiblížena i dvěma přílohami.*

Klíčová slova: *školní hygiena, dějiny zdravotnictví*

V posledních desetiletích 19. století se mezi pedagogy i lékaři v českých zemích zvýšil zájem o otázky školní hygieny. Tribunou úvah a zamyšlení tímto směrem se stávaly vedle lékařských a pedagogických časopisů také periodika politicky a beletristicky zaměřená; největší frekvenci příspěvků zaznamenal časopis „Zdraví“, vycházející od roku 1895.

Z diskuse probíhající na stránkách těchto listů jednoznačně vyplynulo, že „dozor na zdraví dítek náleží jedině lékařům školnímu, jenž by se již z povinnosti úřední mohl zabývat zdravotnictvím školním a chorobami školní mládeže“. Jako argument bylo uváděno, že „některé děti, místo aby byly vychovávány na užitečné členy společnosti, padají, jsou od přírody slabší, a třeba i doma nepřiměřeně pěstovány, za obět školy buďto předčasně umírají anebo tělesně schátralé kráčejí vstříc životu neblahému, osudu smutnému a těžkému, stávají se břemenem společnosti, která sice honosně pronáší hesla o veřejné výchově příštích občanů, ve skutečnosti však k tomu účelu málo pracuje“.

K podpoře snah o vytvoření instituce školních lékařů měl u rakouských úřadů posloužit stručný historický pohled do „prehistorie“ (počátků) snah uplatňování zásad školní hygieny. V této souvislosti se jako nejstarší „školněhygienická“ nařízení uvádějí direktiva z roku 1595 ze švýcarského Luzernu, která reagovala na výskyt moru ve městě, už k roku 1563 však najdeme náznak podobných nařízení v německém Würzburgu. Od konce 18. století se frekvence hlasů z řad lékařů a učitelů požadujících změny ve

školách zvyšuje; k roku 1793 je uváděna kolektivní práce pěti autorů (Franka, Hebenstreita, Schmidtmüllera, Schmerlera a Fausta) s názvem „Katechismus zdraví pro školy a kostely“. Polemiku vyvolal také Lorinsenův článek „V zájmu zdraví žactva“ z roku 1836, podobně jako úvaha Schrebera a Pappenheima (1858), požadující stálou lékařskou ochranu nad školami. Přitom je třeba přihlídnout k tehdejší úrovni školního vzdělávání jako celku, což však není v tomto příspěvku předmětem našeho zájmu.

Sledujeme-li historii fungování školních lékařů, setkáváme se s nimi v řadě evropských států od 80. let 19. století, zejména pak v severských zemích, v Norsku, Švédsku a Dánsku. Sporadicky by bylo možné je zaznamenat v Belgii a Holandsku, poněkud zaostávala Anglie. Naopak ve Francii byla zákonem z roku 1886 zavedena na školách lékařská inspekce; její realizace však narážela na řadu problémů. Ve stejném desetiletí 19. století se také prezentovaly dva jihoamerické státy – Argentina (roku 1883 zde byl zaveden lékařský dozor na školách) a Chile (roku 1888 byla jmenována nejvyšší rada pro veřejné zdravotnictví, které bylo uloženo provádět hygienický dozor na školách).

Poněkud specificky probíhal vývoj v sousedním Německu. Státní i městské orgány mnohých místních lokalit se začaly touto otázkou zabývat o něco později než v uvedených státech, o to však důkladněji. Tak například berlínská městská rada vypracovala návrh, který stanovil, že při každé obecné škole má být ustaven školní lékař (okruh jeho působnosti zahrnoval šest škol). Povinností školního lékaře mělo být: 1. vyšetřit děti přicházející do školy, jejich předpoklady k zvládnutí školních povinností; 2. speciálněji prohlédnout ty děti, které jsou přihlášené k tzv. vedlejšímu předmětu; 3. vyšetřit žáky, kteří se nedostavili k vyučování; 4. jedenkrát za 14 dnů ordinovat 1 hodinu na každé z přidělených škol. Školní lékař měl mít rovněž za povinnost sledovat stav školní budovy a jednotlivých tříd a upozorňovat vedení školy na zjištěné nedostatky. V podobném duchu se nesla ustanovení městských rad mnohých dalších německých měst, z nichž zvláště z Wiesbadenu bylo označováno jako „příkladné“. Podobně tomu bylo ve slezské Vratislavi (Breslau), kde již roku 1882 žádala městská rada zavedení lékařského dozoru na školách; zajímavě zní přitom argumentace slezské lékařské společnosti, že „vzdělání a vědomostí nelze docílit bez jistého poškození těla“. O tom, jaký význam přikládali zdejší lékaři školní hygieně, svědčí skutečnost, že 57 vratislavských lékařů vyslovilo ochotu provádět funkci školního lékaře bezplatně.

A nyní si ve stručnosti přiblížíme situaci v rakousko-uherské monarchii. V Uhrách byl základní kámen ke školní hygieně položen v roce 1885, kdy byla při středních školách zřízena instituce školních lékařů; k této zákonné normě byly o dva roky později vydány podrobné instrukce, které se týkaly povinnosti lékařů (jako zkoumání stavu ovzduší, dostatečného osvětlení ve třídách, nezávadnosti pitné vody, sledování výuky tělocviku a zpěvu, vyšetření zdravotního stavu žáků, zjišťování případného přetěžování žáků učivem apod.). Školní lékaři měli za povinnost absolvovat tříměsíční speciální kurs na univerzitě v Budapešti, ukončený závěrečnou zkouškou.

V Rakousku byla otázka školních lékařů upravena výnosem ministerstva kultury a vyučování č. 4816 ze dne 19. června 1873, který ukládal povinnost „bdít nad školní hygienou lékařům úředním, okresním i obecním a volal je jako poradní orgány do zemských, okresních, obecních (městských) rad školních“. Skutečnost se však značně rozcházel s představou státních orgánů; většinou zůstával výnos mrtvou literou na papíře.

V českých zemích platil statut pro obecné a obvodní lékaře ze dne 8. února 1889, který jim nařizoval dbát „o zdravotnictví ve školách“ (bez přesnější specifikace) a současně jim doporučoval, aby působili v místních školních radách coby poradní orgán. S takto obecně formulovaným postojem se však nemínili smířit mnozí lékaři zabývající se problematikou školní hygieny. Vedle již uvedeného časopisu „Zdraví“ se koncem 19. století objevily v dalších periodikách odborné studie k dané tematice; jednalo se o „Časopis pro veřejné zdravotnictví“, „Časopis českých lékařů“ nebo „Lékařské rozhledy“. Mnohé diskutované otázky se staly předmětem zájmu odborných spolků, jakými byly „Česká společnost pro veřejné zdravotnictví“, „Klub přátel veřejného zdravotnictví“ a „Spolek českých lékařů“. Uvedené problémy se rovněž dostaly na jednání III. sjezdu českých lékařů a přírodních, který se konal v květnu 1901 v Praze. Vedle lékařských kruhů se ozývali i pedagogové. Požadavek zřízení instituce školních lékařů se objevil na sjezdech učitelů v roce 1894 a 1903.

Iniciativou hýřili zejména lékaři v Praze. Navazovali na usnesení prezidia městské rady ze dne 24. ledna 1883 a z 24. března 1885, v němž se přikazovalo, aby městští okresní lékaři nejméně jedenkrát měsíčně navštěvovali pražské městské obecné i měšťanské školy, opatrovny a také mateřské školy i jesle a prováděli zde vyšetření dětí včetně zjišťování hygienického stavu budov a tříd. Souběžně s tím nařídila c. k. okresní školní rada již 20. února 1883, aby byla na každé pražské obecné a měšťanské škole zavedena zvláštní „kniha přání a stížností“, do níž by učitelé zapisovali své připomínky a žádosti vztahující se k problematice školní hygieny. Uvedené opatření se však velmi složitě uplatňovalo v praxi. Proto byla 8. února 1902 iniciována ze strany pražského magistrátu, školských i lékařských zástupců porada, na níž došlo k přijetí „instrukcí pro městského školního lékaře“.

První školní lékaři se v českých zemích objevili (mimo Prahu) v Karlových Varech, Teplicích, Kolíně, Brně, Ústí nad Labem, Opavě a Lounech, následně pak v Roudnici, Pardubicích a Hradci Králové, přičemž v každé uvedené lokalitě měl organizační systém své specifikum (dle místních poměrů). Snahou státní správy tehdejších centrálních úřadů bylo vytvořit alespoň základní obecně fungující strukturu, v níž by byl integrující složkou právě školní lékař.

K tomu, abychom si učinili alespoň přibližný obrázek o počátečním stavu zavádějího systému školních lékařů, nám poslouží těchto několik čísel z pražského prostředí: v roce 1901 vykonávali „dozor“ městští lékaři v 46 veřejných obecních a měšťanských školách, ve 26 soukromých školách, v 19 veřejných a 6 soukromých opatrovnách. Lékařsky bylo prohlédnuto z 19 755 školních dětí jen 1 628 klientů (8,2%). Přesto musíme konstatovat, že to byla právě Praha, kde rada královského hlavního města uvedla 1. prosince 1904 do života instituci školních lékařů s roční odměnou 1 000 K. Každý jmenovaný školní lékař obdržel současně s jmenovacím dekretem „Prozatímní instrukce“ schválené městskou zdravotní komisí 19. června 1904; jejich znění uvádíme v příloze (č. 1), stejně jako „Poučení pro školní lékaře“ (č. 2).

Součástí lékařské dokumentace byly i tzv. vzorce (dotazníky) k provádění výzkumu na přidělených školách. Vzorec I. zjišťoval základní zdravotní údaje o žákovi v I. a II. třídě (vzrůst a vývin těla, hlava, oko, nos, dutina ústní, řeč, držení těla, chůze, páteř, nemoci, duševní schopnosti) a do vzorce II. byly lékařem zaznamenávány hygienické nedostatky školy (infekční nemoci, závady ve stavu vzduchu, pitné vody, vnitřní teploty, světelnost, sociální vybavenost apod.).

Příklad situace v Praze bývá uváděn jako „vzorový“ pro jiné, zejména městské aglomerace v českých zemích. Situace v menších lokalitách čekala teprve na řešení.

Příloha č. 1 – Prozatímní instrukce

- I. Školní lékař vyšetřuje děti co do zraku, sluchu, chrupu, řeči, duševní schopnosti, způsobilosti k tělocviku, ručním pracem a kreslení, co do celkového stavu zdraví a ošklivost vzbuzujících chorob mimo čas vyučovací ve zvláštní místnosti školní.
- II. Je-li podezřelý případ infekční choroby ve škole, přeruší školní lékař návštěvu dítěte ve škole a oznámí věc úřadu zdravotnímu.
- III. Podává ve případech naléhavých nedostatků zdravotních zprávu ihned fysikátu (zdravotnímu úřadu), jinak zprávy periodické.
- IV. V prvním roce své činnosti prohlédne především všechny děti prvních dvou tříd a založí katastr listový, v ostatních třídách pak prohlédne postupně ty děti, u kterých učitel neb okresní lékař již dříve nějakou vadu pozorovali, pak ty, na kterých sám při svých návštěvách něco nepravidelného seznal; v dalším letech prohlédne všechny děti do školy vstupující, zanesse je v katastr, kontroluje děti v dřívějších seznamech zanesené a podává hlavní zprávu o své činnosti koncem školního roku fysikovi a okresní školní radě.
- V. Veškerá agenda okresních lékařů, pokud tato není zákonem okresním lékařům vyhrazena, ohledně dětí školních a školy, přenáší se na lékaře školního (vide § 12. schválené instrukce pro okresní lékaře).
- VI. Školní lékař nemá práva přímo posuzovati ani kvantity ani kvality látky vyučovací, může však svá pozorování a posudky sděliti s úřadem příslušným.
- VII. Činnost školního lékaře ve školní budově nesmí rušiti vyučování; v nutných případech má školní lékař právo vstoupiti do třídy v čas vyučování, nesmí však do vyučování zasahovati a učitelstvu přímo rozkazů udíleti.

Rada královského hlavního města Prahy.

15. listopadu 1904

Starosta Dr. Srb.

Příloha č. 2 – Poučení pro školního lékaře

1. Školní lékařové pro obecné a měšťanské školy jsou stálými dozorčími orgány na zdravotní nedostatky škol a zdraví žactva. Podřízeni jsou radě městské a v oboru odborném městskému fysikovi. Jim náleží stálý dozor na nedostatky zdravotní ve školách a zdraví školních dětí a podávání zpráv městskému fysikovi.

2. Výsledek přehlížení školních budov během školního roku sdělí školní lékař správci té které školy a městskému fysikovi.
3. Prohlížení dětí děje se s přiměřenou šetrností mimo čas vyučovací v době se správcem školy smluvené ve zvláštní místnosti školní, dle možnosti za přítomnosti učitele, a jde-li o děvčata, vždy za přítomnosti učitelky nebo na zvláštní přání za přítomnosti rodičů.
Blížší prohlídky těch dětí, jejichž rodiče neb zástupcové u třídního učitele po řádném odůvodnění za upuštění od prohlídky před termínem k prohlížení určeným žádali, nebudtež konány, ač nejedná-li se o podezření přenosné neb nakažlivé nemoci nebo choroby, jež zvláštních opatření vyžaduje (slabomyslnost a p.).
4. Lékařské ošetřování churavých dětí školních není věcí školního lékaře.
5. Při svých návštěvách školy nemá školní lékař rušiti vyučování, nýbrž má se omeziti na tiché pozorování dětí, ponechávaje-mimo případy nebezpečí hrozící z prodlení-potřebný snad hovor s učitelem, udělení rady, smluvení náprav menšího dosahu na konec vyučování.
6. Do vyučování zasahovati a učitelstvu neb školníkům rozkazy udíleti není školní lékař oprávněn.
Své posudky o množství a kvalitě látky vyučovací může sděliti s úřadem příslušným.
7. Školní lékař nechť si počíná ve škole v dohodnutí se správcem školy.
Jestliže by došlo k neshodám mezi lékařem a učitelem, obrátí se ten či onen na své představené.
8. Co se opatření zdravotnických týče, dlužno šetřiti platných předpisů o úřední příslušnosti lékařů úředních.

SEVERAL THOUGHTS ON SCHOOL HYGIENE AT THE BREAK OF THE 19TH AND 20TH CENTURIES

Abstract: Educationalists and doctors in the Czech Lands began to take an increasing interest in matters of school hygiene during the last decades of the 19th century. The principal forum for thought and deliberation in this regard were medical and educational journals. A clear conclusion was reached from discussions on the topic – the need for the establishment of the institution of the school doctor. This article gives a brief indication of the situation in other countries, and in the Austro-Hungarian Empire in particular. The Czech Lands were among those that did not question the need for school doctors, though their introduction proceeded relatively slowly. They were first seen in larger towns and cities (notably in Prague, Brno, Karlovy Vary,

Opava, etc.), and even there on a rather fragmentary basis. This article is devoted to the situation in Prague, and includes two appendices giving an insight into the situation at that time.

Keywords: school hygiene, the history of public health